

ВАЖКА ПРОМИСЛОВІСТЬ СХОДУ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проаналізовано радянську історіографію з висвітлення стану важкої промисловості східного регіону України під час Першої світової війни та проаналізовано погляди авторів щодо економічних явищ і процесів, що відбувалися на цих підприємствах у 1914–1918 рр. Доведено, що попри наявну літературу, автори якої аналізували економічні явища та процеси у роки Першої світової війни, на жаль зміни у важкій індустрії Сходу України досліджено лише фрагментарно: здебільшого у контексті процесів, що відбувалися на територіях Російської імперії.

Ключові слова: Перша світова війна, економіка, промисловість, Схід України, радянська історіографія.

Постановка проблеми. Перша світова війна зумовила суттєві зміни геополітичної ситуації у світі. Її масштаби та тривалість спричинили розпад кількох імперій, серед яких була і Російська імперія. Об'єднання якомога більшої частини територій, що раніше входили до складу Російської імперії, агресивність зовнішньої політики СРСР та надмірна етатизація всіх сфер життя вимагали відповідного економічного підґрунтя, здійснення ідеологічної роботи та етнонаціональної політики. Це наклало свій відбиток на виокремлення в радянській історіографії новітнього періоду історії людства, починаючи з більшовицького перевороту, що зумовило сприйняття й розгляд історії Першої світової війни, як періодів 1914–1916 рр. та 1917–1918 рр.

Таким чином, факт політичного життя виступив чинником виділення певних історичних періодів, що великою мірою вступало у суперечність із виокремленням історичних періодів розвитку людства на основі змін виробничо-економічних відносин. Саме це було підставою для окреслення, наприклад, рабовласницького та феодального ладу. Марксистська періодизація, модифікована більшовицькими лідерами відповідно до своїх цілей, стала важливим чинником, який вплинув на висвітлення історії Першої світової війни у СРСР.

Метою статті є огляд радянської історіографії з висвітлення стану важкої промисловості Сходу України під час Першої світової війни та аналіз поглядів авторів щодо економічних явищ і процесів, що відбувалися на цих підприємствах у 1914–1918 рр.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування історичної зумовленості встановлення радянської влади протягом 20-х рр. XX ст. після тривалої громадянської війни вимагало певного зміщення акцентів висвітлення економічних процесів у роки Першої світової війни. З одного боку, виникла необхідність доведення факту існування в Російській імперії монополістичного капіталізму, руйнування якого оголошувалося важливою віхою на шляху побудови «соціалістичного суспільства», але з іншого – економічні перетворення і успіхи у СРСР тривалий час оцінювалися у порівнянні із досягненнями Російської імперії на 1913 р. Це зумовило поступове впровадження різного роду штампів в оцінках економічного розвитку як у роки Першої світової війни, так і у передвоєнний період. Водночас економічні експерименти в роки НЕПу, курс на індустріалізацію зумовлювали зростання інтересу до висвітлення розвитку важкої індустрії, показники якої було оголошено критерієм оцінок успішності економічних перетворень. Подання індустріалізації як засобу позбутися залежності від іноземного впливу в умовах існування СРСР «у ворожому оточенні» капіталістичних країн вимагало посилення уваги дослідників до вивчення впливу іноземного капіталу на економіку Російської імперії. А поступове збільшення рівня етатизації радянського суспільства зумовило не виважену критику монополій, як об'єднань, що протистояли державним структурам, відстоюючи насамперед свої корисливі інтереси. Саме тому у практику роботи радянських учених увійшла критика монополістичних об'єднань із висновком про те, що монополії гальмували розвиток промисловості, а непродумана політика уряду сприяла наростанню кризових явищ у економіці [1; 2].

Протягом 20-х рр. XX ст. головним об'єктом уваги радянської історико-економічної науки залишався процес монополізації виробництва, стосунки царату та монополістичного капіталу, монополізація прибутку, діяльність об'єднань «Продамет» та «Продуголь» [3; 4]. Монополістичні об'єднання поступово стали подавати як одну із головних перешкод на шляху

одержавлення економіки, що оголошувалося найбільш прогресивним явищем. Критики зазнавала підприємницька ініціатива та процес концентрації виробництва, який, на думку багатьох радянських учених, зумовлювався лише корисливими мотивами промисловців. Варто відзначити дослідження П. Шарова, який охарактеризував залежність ведення бойових дій від можливостей економіки. У роботі наголошено на тому, що саме завдяки сучасним виробничим потужностям Московського економічного району та східного регіону України Російської імперії певний час вдавалося забезпечувати потреби збройних сил [5].

У дослідженнях увага також приділялася вивченню впливу залежності від іноземного капіталу на стабільність економічних процесів у Росії та прийняття російським урядом тих чи інших політичних рішень [6–8]. У зв'язку із визначенням залежності російської економіки від іноземного капіталу визначалася роль німецьких інвесторів, у тому числі й тих, що проживали на теренах Російської імперії, у формуванні системи монополістичного капіталізму. При цьому висловлювалися повністю протилежні думки: деякі дослідники вважали, що Росія повністю залежала від іноземного капіталу, будучи колонією або напівколонією [9; 3], а прибічники так званого «національного» напрямку доводили, що цього не відбулося [10; 4; 2]. До того ж, обидва твердження використовувалися сталінською ідеологічною машиною для обґрунтування доцільності здійснення форсованої індустріалізації: з одного боку країна мала позбутися залежності від іноземного капіталу та інвестицій, а з іншого – існували «об'єктивні можливості» для економічних перетворень завдяки внутрішнім можливостям і резервам (з'явився навіть напрям публікацій, автори яких доводили, що не зважаючи на масове впровадження певних наукових досягнень за кордоном, у Росії подібні відкриття було зроблено раніше).

Аналіз впливу іноземного капіталу на російську промисловість у роки Першої світової війни, що був орієнтований насамперед на доведення необхідності ліквідації залежності від іноземних підприємців для забезпечення належного рівня обороноздатності СРСР, в основному здійснювався із посиланням на невдалі приклади співробітництва із іноземними фірмами та організаціями. Результатом стала майже повна відсутність достовірних даних про іноземне, зокрема німецьке, землеволодіння й капітали в Росії, оскільки в подібних матеріалах тривалий час ніхто по суті не був зацікавлений. Серед перших з'явилися підрахунки М. Галицького [11]. Але їх було зроблено переважно на основі неперевіраних газетних повідомлень і вони не супроводжувалися аналітичним матеріалом. Зокрема, не було висвітлено методів обрахунків.

Деякі автори використовували дані П. Оля, які було згруповано на 1917 р. по галузях промисловості [6; 7]. Але для них також є характерною відсутність пояснень щодо вихідних даних про розміри іноземного капіталу в тому чи іншому акціонерному товаристві. У зв'язку з цим необхідно визнати справедливим судження, що наведені П. Олем цифри «є швидше експертною оцінкою, аніж точною статистикою» [12, 9]. Попри це частина висновків П. Оля заслуговують на увагу, оскільки є результатом значної аналітичної роботи.

У працях радянських дослідників набув популярності аналіз процесу мілітаризації економіки Російської імперії у роки Першої світової війни. Підкреслювалося значення мобілізації економіки для забезпечення потреб армії. Визначалася роль державних органів у цьому процесі та в організації евакуації промислових підприємств [13]. Окремо досліджувалося залучення різних категорій працівників до роботи на промислових підприємствах у межах мілітаризації економіки [14], здійснення фінансової політики [10; 15] та особливості монополістичного капіталізму в Російській імперії [4].

Протягом 30-х рр. XX ст. посилювалася увага до визначення впливу іноземного капіталу на діяльність промислових підприємств на теренах Російської імперії з критикою посилення залежності від іноземних підприємців [9]. Поза увагу дослідників поступово було виведено аналіз ефективності економічних відносин на основі приватної власності та визначення доцільних меж втручання держави в економічні процеси. Протягом цього періоду радянська історико-економічна наука була повністю ізольована від впливу іноземних наукових пошуків. Залишаючись поза межами світових дослідницьких процесів, радянські науковці зосереджувалися на «обґрунтуванні» економічних перетворень соціалізму та критиці капіталістичних відносин. Важливо, що аналіз ідей Дж. Кейнса та основних постулатів «Нового курсу» Ф. Рузвельта було проігноровано радянськими дослідниками 30-х рр. XX ст. Це зумовлювало примітивність суджень про спроби державного регулювання економічних про-

цесів, що було здійснено урядом Російської імперії в роки Першої світової війни. За бездумною критикою дій Тимчасового уряду, звинуваченнями Української Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського та Директорії у «буржуазному націоналізмі» приховувалися реформи у сфері промислового виробництва, спроби зберегти виробничі потужності промислових підприємств та кваліфіковані кадри. Боротьба за контроль над промисловими підприємствами Сходу України між російськими та українськими владними структурами також залишалася поза увагою вчених на тлі масштабного висвітлення «тріумфальної ходи радянської влади в Україні».

Протягом другої половини 1950–60-х рр. зроблено кілька спроб аналізу процесу концентрації виробництва в Російській імперії та визначення його впливу на забезпечення обороноздатності країни [16–24]. Монополістичні об'єднання звинувачували в нехтуванні загальнодержавними інтересами у справі спорудження транспортних шляхів сполучення, організації вуглевидобутку та організації транспортування мінерального палива через прагнення отримати надприбутки, що, на думку вчених, зумовлювало посилення паливно-енергетичної проблеми. Поступово науковці все більше почали цікавитися темою, що пов'язано із висвітленням страйкової боротьби робітників за свої права та участі більшовиків у організації антиурядової діяльності в робітничому середовищі із визначенням її впливу на роботу промислових підприємств [25–27]. При цьому поширення робітничого руху пояснювалося передусім наростанням економічної кризи в умовах війни. Його результати прагнули пов'язати із більшовицьким переворотом, уникаючи вести мову про економічні збитки, що мали місце внаслідок страйків [28].

Натомість акцент робився на загостренні фінансової кризи в Російській імперії у роки війни. Проблеми у фінансовій політиці пов'язувалися із негараздами в системі управління та загальним занепадом самодержавства, яке, на думку науковців, було нездатним забезпечити виважене використання державних фінансів і належну мобілізацію сил та засобів для ведення війни [29–31]. Вказувалося на залежності Російської імперії від зовнішніх інвестицій, що створювало передумови для розбалансування фінансової системи під час війни. Проте радянські дослідники здебільшого не пов'язували загострення фінансових проблем із виконанням Росією фінансових зобов'язань перед союзниками по Антанті за поставлене обладнання та механізми, як це пізніше робили російські науковці. На прикладі організації виробництва та фінансової діяльності монополістичних об'єднань, фінансування економічної діяльності кредитними спілками радянські дослідники аналізували особливості руху фінансових потоків у роки війни, порівнюючи цей процес із передвоєнним [32–34].

Порівняння процесу організації виробництва до війни і протягом воєнних років із підкресленням ролі більшовицької партії у відбудові промисловості й сільського господарства та замовчуванням деструктивного впливу революційних організацій на виробничу діяльність ставало предметом аналізу значної кількості радянських дослідників.

Варто виокремити роботу І. Маєвського [35], автор якої – доктор економічних наук – зробив спробу комплексно дослідити розвиток російської економіки в роки Першої світової війни. У його дослідженні вміщено аналіз характеру перебудови промисловості на задоволення воєнних потреб, особливостей виробництва та форм розподілу металу та палива, перебігу процесу концентрації виробництва і зростання прибутків промисловців за рахунок виконання військових замовлень, динаміки продуктивності праці та забезпечення підприємств робочою силою. У той же час у вказаній роботі І. Маєвського широко представлено роль більшовиків у організації страйкового руху із акцентом на визначенні факторів, що прискорили занепад самодержавства.

Водночас слід відзначити роботи В. Дякіна, який приділив багато уваги аналізу взаємовідносин між російською буржуазією та царатом у роки Першої світової війни, а також висвітленню діяльності акціонерних товариств, частину статутного капіталу яких складали фінанси іноземних підприємців [12; 36; 37].

У дослідженнях А. Сидорова наголошувалося, що основними причинами наростання кризових явищ у економіці Росії була низька пропускну здатність транспортних шляхів сполучення (і насамперед залізниць) та їх відносно невелика мережа, а також розміщення виробництва внаслідок особливостей процесу концентрації капіталу [38; 39]. Будучи компетентним і ознайомленим зі змістом джерельної бази дослідником, А. Сидоров враховував

факт нерівномірного розвитку різних економічних галузей і наявність у цих галузях різних темпів економічного зростання. Але як і більшість інших дослідників, він надає перевагу загальним на його погляд явищам порівняно із другорядними [40, 196].

У роботах радянських дослідників здебільшого підкреслювалися успіхи на шляху концентрації капіталу в Російській імперії. При цьому увага зверталася на підприємства, які розташовувалися на території Донбасу, оскільки абсолютна більшість їх споруджувалися й були обладнані сучасними машинами й механізмами за рахунок залучення іноземного капіталу та концентрації виробництва [23; 41–44].

Значна увага приділялася вивченню історії окремих промислових підприємств. При цьому акцент робився на дослідженні робітничого руху та участі робітників у «встановленні радянської влади в Україні», і значно менше уваги приділялося аналізу виробничих процесів, організації праці. За наведенням показників, що характеризували обсяги виробництва, на другий план відходили керівники та працівники, які доклали багато зусиль для організації роботи підприємств в умовах ринкових відносин і посилення державного регулювання економічних процесів у роки Першої світової війни [45–52].

Окремі аспекти діяльності промислових підприємств східного регіону України розглядалися в межах досліджень, які було присвячено аналізу забезпечення армії необхідним спорядженням. Стосовно цього багато уваги приділялося висвітленню так званого «снарядного голоду» та заходів, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Наголошувалося на важливості організації масштабного виробництва снарядів різних калібрів, але водночас вказувалося на те, що завантаженість окремих підприємств порівняно нескладним виготовленням цього типу боєприпасів ускладнювала одночасне виробництво машин та механізмів, технологія виробництва яких була набагато більш складною. Тому в деяких випадках підприємства, що мали у своєму розпорядженні обладнання для виробництва турбінних двигунів для кораблів або металообробних станків, займалися виробництвом снарядів. Вказувалося, що проблемою залишалася організація забезпечення оборонних підприємств кваліфікованими працівниками, паливом та сировиною [53].

Ідеологічні настанови, якими керувалася в своїх дослідженнях більшість радянських істориків, що вивчали події Першої світової війни, часто входили в суперечність не лише з історичними фактами, а й, власне, одна з одною. Так, обґрунтування наявності в Росії монополістичного капіталізму і, відповідно, передумов для соціалістичної революції вимагало піднесення успіхів у економічному розвитку перед війною. Водночас обґрунтування необхідності повалення самодержавства вимагало критики дій уряду в роки війни. Тому достатньо зусиль докладалося для висвітлення кризових явищ у економіці Російської імперії в роки Першої світової війни [54; 55].

Керуючись відповідними настановами, визначалися економічні причини розгортання в Російській імперії під час Першої світової війни кампанії «боротьби з німецьким засиллям». Вказувалося, що на думку правлячих кіл гасло ліквідації «німецького засилля» мало привернути на бік уряду середню і дрібну буржуазію, яка таким чином отримувала можливість позбутися конкурентів німецького походження, забезпечити владі підтримку широких буржуазних верств, що прагнули посилити допомогу уряду власне «російській промисловості» [56, 182]. Наголошувалося, що боротьба з «германізмом» створювала привабливі перспективи в аграрній сфері, оскільки шляхом ліквідації землеволодіння німців-колоністів уряд отримував шанс розв'язання земельного питання, не торкаючись інтересів російських поміщиків [55, 93]. Підкреслювалося, що боротьба з «німецьким засиллям» мала сприяти формуванню в населення шовіністичних настроїв [36, 227]. Проте, погоджуючись із думками радянських вчених, потрібно вказати, що висвітлення ними кампанії проти німецьких колоністів мало на меті, насамперед, продемонструвати недоліки роботи російських урядовців, їх зацікавленість у збереженні поміщицького землеволодіння та пережитків феодалізму, які гальмували економічний розвиток, й спричинило майбутні революційні перетворення в російському суспільстві. Проте замовчувався факт тісної співпраці лідерів більшовицької партії із німецькою розвідкою та отримання великих коштів для організації більшовицького перевороту.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що у другій половині ХХ ст. у радянській історіографії висвітлення Першої світової війни поступилося вивченню подій Другої світо-

вої війни. Збільшення інтересу до цієї події мало місце в працях російських науковців уже у 90-х роках ХХ ст. За результатами контент-аналізу та критичного дискурс-аналізу цей інтерес частково пояснювався посиленням тенденції до окреслення зв'язків між Російською Федерацією та Російською імперією з критикою радянського періоду історії країни. Імперські амбіції керівництва Російської Федерації на початку ХХІ ст. стали одним із чинників збільшення уваги до подій Першої світової війни.

Водночас варто вказати, що попри наявну літературу, автори якої аналізували економічні явища та процеси у роки Першої світової війни, на жаль зміни у важкій індустрії Сходу України досліджено лише фрагментарно: здебільшого у контексті процесів, що відбувалися на теренах Російської імперії. Проте за наявності загальних тенденцій у сфері фінансів та заходів, які було спрямовано на забезпечення державного регулювання економічного розвитку, була й низка особливостей у сфері важкої промисловості на українських землях, які не були предметом наукових студій.

Список використаної літератури

1. Последние дни императорской власти. По неизданным документам / сост. А. Блок. – Петербург : АЛКОНОСТ, 1921. – 168 с.
2. Сидоров А. Л. Влияние империалистической войны на экономику России / А. Л. Сидоров // Очерки по истории Октябрьской революции : в 2 т. – Москва ; Ленинград, 1927. – Т. 1. – С. 3–176.
3. Гольман М. Русский империализм. Очерк развития монополистического капитализма в России / М. Гольман. – Ленинград : Прибой, 1927. – 455 с.
4. Грановский Е. Монополистический капитализм в России / Е. Грановский. – Ленинград : Прибой, 1929. – 168 с.
5. Шаров П. Влияние экономики на исход мировой войны 1914–1918 / П. Шаров. – Москва ; Ленинград : Гос. изд-во отдела военной лит., 1928. – 174 с.
6. Оль П. В. Иностранные капиталы в народном хозяйстве довоенной России / П. В. Оль. – Ленинград : [Изд-во Всесоюзной Академии Наук], 1925. – 35 с.
7. Оль П. В. Иностранные капиталы в России / П. В. Оль. – Петроград : 4-я Гос. тип., 1922. – 304 с.
8. Ронин С. Иностранный капитал и русские банки : К вопросу о финансовом капитале в России / С. Ронин. – Москва : Изд-во коммунистического ун-та им. Я. М. Свердлова, 1926. – 144 с.
9. Ванаг Н. Н. Финансовый капитал России накануне мировой войны. Опыт историко-экономического исследования финансового капитала в России. – Ленинград : Госиздат, 1930. – 414 с.
10. Гиндин Е. Ф. Банки и промышленность в России до 1917 г. : К вопросу о финансовом капитале в России / Е. Ф. Гиндин. – Москва : Промиздат, 1927. – 208 с.
11. Галицкий М. Иностранные капиталы в русской промышленности перед войной / М. Галицкий // Народное хозяйство. – 1922. – № 3. – С. 36–58.
12. Дякин В. С. Германские капиталы в России (электроиндустрия и электрический транспорт) / В. С. Дякин. – Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1971. – 288 с.
13. Сорокин П. Война и милитаризация общества / П. Сорокин // Артельное дело. – 1922. – № 1–4. – С. 3–10.
14. Гессен В. Ю. Труд детей и подростков в фабрично-заводской промышленности России от XVII века до Октябрьской революции / В. Ю. Гессен. – Москва ; Ленинград : Гос. изд-во, 1927. – Т. I. – 267 с.
15. Каценеленбаум З. С. Денежное обращение России 1914–1924 / З. С. Каценеленбаум. – Москва ; Ленинград : Изд-во «Экономическая жизнь», 1924. – 192 с.
16. Бовыкин В. И. Концентрация производства и развитие монополий в металлообрабатывающей промышленности России / В. И. Бовыкин, К. Н. Тарновский // Вопросы истории. – 1957. – № 2, февраль. – С. 19–31.
17. Волобуев П. В. Топливный кризис и монополии в России накануне первой мировой войны / П. В. Волобуев // Вопросы истории. – 1957. – № 1, январь. – С. 33–46.
18. Гефтер М. Я. Царизм и монополистический капитал в металлургии Юга России до первой мировой войны (К вопросу о подчинении государственного аппарата царизма монополиям) / М. Я. Гефтер // Исторические записки. – 1953. – Т. 43. – С. 70–130.
19. Гиндин И. Ф. Балансы акционерных предприятий как исторический источник / И. Ф. Гиндин // Малоисследованные источники по истории СССР XIX–XX вв. (Источниковедческий анализ). – Москва, 1964. – С. 74–147.
20. Маевский И. В. К вопросу о зависимости России в период первой мировой войны / И. В. Маевский // Вопросы истории. – 1957. – № 1, январь. – С. 69–77.
21. Погребинский А. П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX–XX вв.) / А. П. Погребинский. – Москва : Госфиниздат, 1954. – 268 с.
22. Погребинский А. П. Синдикат «Продамет» в годы первой мировой войны (1914–1917) / А. П. Погребинский // Вопросы истории. – 1958. – № 10, октябрь. – С. 22–34.
23. Тарновский К. Н. Формирование государственно-монополистического капитализма в России в годы первой мировой войны (на примере металлургической промышленности) / К. Н. Тарновский. – Москва : Изд-во Московского ун-та, 1958. – 263 с.
24. Шигалин Г. Военная экономика в первую мировую войну (1914–1918 гг.) / Г. Шигалин. – Москва, 1956. – 332 с.

25. Рабочее движение на Украине в период Первой мировой империалистической войны. Июль 1914 г. – февраль 1917 г. : сб. документов и материалов. – Киев : Наук. думка, 1966. – 434 с.
26. Кирьянов Ю. И. Рабочие Юга России. 1914 – февраль 1917 г. / Ю. И. Кирьянов. – Москва : Наука, 1971. – 307 с.
27. Никифорова Л. Р. Горловская забастовка 1916 г. / Л. Р. Никифорова // Исторические записки. – 1953. – Т. 44. – С. 77–93.
28. Корелин А. П. Монополии в металлообрабатывающей промышленности России и их антирабочая политика в годы первой мировой войны : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А. П. Корелин. – Москва, 1965. – 19 с.
29. Бовыкин В. И. Индустриальное развитие России до 1917 г. / В. И. Бовыкин // V Международный конгресс экономической истории, Ленинград, 10–14 августа 1970 г. – Ленинград : [Б. и.], 1970. – 13 с.
30. Иванов Л. Общественно-экономическая структура России. Проблема многоукладности / Л. Иванов, К. Тарновский // V Международный конгресс экономических наук, Ленинград, 10–14 августа 1970 г. – Москва : Изд-во «Наука», 1970. – 15 с.
31. Бовыкин В. И. Зарождение финансового капитала в России : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / В. И. Бовыкин. – Москва, 1966. – 30 с.
32. Воронкова С. В. Материалы Особого совещания по обороне государства. Источниковедческое исследование / С. В. Воронкова. – Москва : Изд-во Московского университета, 1975. – 190 с.
33. Голиков А. Г. Материалы российских акционерно-паевых торгово-промышленных предприятий (источниковедческое исследование) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.09 / А. Г. Голиков. – Москва, 1974. – 26 с.
34. Дозорцев С. С. Особенности развития монополистических предприятий в промышленности России. (По материалам Мальцевского и Брянского акционерных обществ) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / С. С. Дозорцев. – Ленинград, 1973. – 29 с.
35. Маевский И. В. Экономика русской промышленности в условиях первой мировой войны / И. В. Маевский. – Москва : Политиздат, 1957. – 391 с.
36. Дякин В. С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В. С. Дякин // Первая мировая война. 1914–1918 : сб. статей. – Москва, 1968. – С. 227–238.
37. Дякин В. С. Русская буржуазия и царизм в годы первой мировой войны (1914–1917) / В. С. Дякин. – Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1967. – 373 с.
38. Сидоров А. Л. К истории топливного кризиса в России в годы первой мировой войны (1914–1917) / А. Л. Сидоров // Исторические записки. – 1957. – Т. 59. – С. 26–83.
39. Сидоров А. Л. Финансовое положение России в годы первой мировой войны (1914–1917) / А. Л. Сидоров. – Москва : Изд-во АН СССР, 1960. – 579 с.
40. Ланской Г. Н. Отечественная историография экономической истории России начала XX века / Г. Н. Ланской. – Москва : Российский гос. гуманитарный ун-т, 2010. – 507 с.
41. Кубицкая О. А. Эволюция монополистической организации (на примере Совета представителей паровозостроительных заводов) / О. А. Кубицкая // Монополистический капитализм в России : сб. науч. трудов. – Москва, 1989. – С. 86–103.
42. Кушнирук С. В. Анализ экономического положения фирм-контрагентов синдиката «Продуголь» / С. В. Кушнирук // Монополистический капитализм в России : сб. науч. трудов. – Москва, 1989. – С. 46–57.
43. Шепелев Л. Е. Акционерные компании в России / Л. Е. Шепелев. – Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1973. – 347 с.
44. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия в 1904–1914 гг. : Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1987. – 272 с.
45. Варавва В. М. Молодость столетнего завода : Очерк истории Конотопского паровозовагоноремонтного завода / В. М. Варавва, Е. Е. Маленко. – Харьков : Прапор, 1970. – 176 с.
46. Донецкий металлургический завод / ред.-сост. Т. Б. Каган. – Донецк : Кн. изд-во, 1963. – 28 с.
47. Евселевский Л. Крюковский вагоностроительный : Очерки истории завода / Л. Евселевский, П. Пустовит. – Харьков : Прапор, 1967. – 210 с.
48. Зарево над заводом : История Макеевского завода им. С. М. Кирова / [сост. С. С. Нарбут]. – Донецк : Донбасс, 1965. – 128 с. – (История фабрик и заводов).
49. Кнышев И. Лицом к огню. Краткий очерк истории Днепропетровского металлургического завода им. Г. И. Петровского / И. Кнышев, В. Мазов, В. Жигулин. – Днепропетровск : Кн. изд-во, 1962. – 431 с.
50. Коммунарцы. История Коммунарского ордена Красного Знамени металлургического завода / [Е. А. Куksiна, В. Г. Никитенко, Г. А. Плетенцов и др.]. – Донецк : Донбасс, 1965. – 128 с.
51. Молодость старого завода : Очерк истории Днепровского металлургического завода им. Дзержинского / В. Малюк [и др.]. – Днепропетровск : Днепропетровское кн. изд-во, 1960. – 233 с.
52. Прохоров В. С. Криворожский металл : Очерк истории завода / В. С. Прохоров, Б. И. Деда, В. Д. Горяной ; Криворожский ордена Трудового Красного Знамени металлургический завод им. В. И. Ленина. – Днепропетровск : Промінь, 1964. – 299 с.
53. Астафьев И. И. По поводу записки Верховной следственной Комиссии о кризисе вооружения русской армии в период Первой мировой войны / И. И. Астафьев // Материалы по истории России в период капитализма. – Москва, 1976. – С. 96–128.
54. Аврех А. Я. Царизм накануне свержения / А. Я. Аврех. – Москва : Наука, 1989. – 256 с.
55. Флоринский М. Ф. Кризис государственного управления в России в годы первой мировой войны : (Совет

- министров в 1914–1917 гг.) / М. Ф. Флоринский. – Ленинград : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1988. – 207 с.
56. Кризис самодержавия в России. 1895–1917 / Б. В. Ананьич [и др.]. – Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1984. – 663 с.

References

- Block, A. (Eds.). (1921). *The last days of the imperial power. According to unpublished documents*. Petersburg: ALCONOST (in Russ).
- Sidorov, A. L. (1927). Impact of the imperialist war on the Russian economy. *Essays on the history of the October Revolution* (Vols. 1), (pp. 3–176). Moscow, Leningrad: State publishing house (in Russ).
- Golman, M. (1927). *Russian imperialism. Essay on the development of monopoly capitalism in Russia*. Leningrad: Priboy (in Russ).
- Granovsky, E. L. (1929). *Monopoly capitalism in Russia*. Leningrad: Priboy (in Russ).
- Sharov, P. (1928). *The impact of the economy on the outcome of the world war 1914–1918*. Moscow, Leningrad: State publishing house of military literature department (in Russ).
- Ol, P. V. (1925). *Foreign capital in the national economy of pre-war Russia*. Leningrad: Publishing house of the All-union academy of sciences (in Russ).
- Ol, P. V. (1922). *Foreign capital in Russia*. Petrograd: 4th State printing house (in Russ).
- Ronin, S. (1926). *Foreign capital and Russian banks. To the question of financial capital in Russia*. Moscow: Publishing house of the Communist university named after Ya. M. Sverdlova (in Russ).
- Vanag, N. N. (1930). *The financial capital of Russia on the eve of the world war. Experience in the historical and economic study of financial capital in Russia*. Leningrad: SPH (in Russ).
- Gindin, E. F. (1927). *Banks and industry in Russia before 1917. On the issue of financial capital in Russia*. Moscow: Promizdat (in Russ).
- Galitsky, M. (1922). Foreign capital in the Russian industry before the war. *Narodnoye khozyaystvo (National economy)*, 3, 36–58 (in Russ).
- Dyakin, V. S. (1971). *German capitals in Russia (electrical industry and electric transport)*. Leningrad. (in Russ).
- Sorokin, P. (1922). War and militarization of society. *Artelnoye delo (Artel business)*, 1–4, 3–10 (in Russ).
- Hessen, V. Yu. (1927). *The work of children and adolescents in the factory industry of Russia from the XVII century to the October Revolution* (Vols. 1). Moscow, Leningrad: State publishing house (in Russ).
- Katzenelenbaum, Z. S. (1924). *Monetary circulation of Russia 1914–1924*. Moscow, Leningrad: Publishing house «Economic Life» (in Russ).
- Bovykin, V. I. & Tarnovsky, K. N. (1957). Concentration of production and development of monopolies in the metalworking industry in Russia. *Voprosy istorii (Questions of history)*, 2, February, 19–31 (in Russ).
- Volobuyev, P. V. (1957). Fuel crisis and monopolies in Russia on the eve of the First World War. *Voprosy istorii (Questions of history)*, 1, January, 33–46 (in Russ).
- Geftter, M. Ya. (1953). Tsarism and monopoly capital in the metallurgy of the South of Russia before the First World War (On the question of the subordination of the state apparatus of tsarism to monopolies). *Istoricheskiye zapiski (Historical notes)*, 43, 70–130 (in Russ).
- Gindin, I. F. (1964). Balances of joint-stock companies as a historical source. *Little-researched sources on the history of the USSR of XIX–XX century. (Source analysis)* (pp. 74–147). Moscow: USSR Academy of Sciences (in Russ).
- Maevsky, I. V. (1957). To the question of Russia's dependence in the period of the First World War. *Voprosy istorii (Questions of history)*, 1, January, 69–77 (in Russ).
- Pogrebinsky, A. P. (1954). *Essays on the history of finance in pre-revolutionary Russia (XIX–XX century)*. Moscow: Gosfinizdat (in Russ).
- Pogrebinsky, A. P. (1958). Syndicate «Prodamet» during the First World War (1914–1917). *Voprosy istorii (Questions of history)*, 10, October, 22–34 (in Russ).
- Tarnovsky, K. N. (1958). *Formation of state-monopoly capitalism in Russia during the First World War (on the example of the metallurgical industry)*. Moscow: Moscow university publishing house (in Russ).
- Shigalin, G. I. (1956). *Military economy in the First World War (1914–1918)*. Moscow. (in Russ).
- Workers' movement in Ukraine during the First world imperialist war. July 1914 – February 1917* (1966). Kiev: Scientific thought (in Russ).
- Kiryanov, Yu. I. (1971). *Workers of the South of Russia. 1914 – February 1917*. Moscow: Science (in Russ).
- Nikiforova, L. R. (1953). Gorlovsky strike 1916. *Istoricheskiye zapiski (Historical notes)*, 44, 77–93 (in Russ).
- Korelin, A. P. (1965). Monopolies in the metalworking industry in Russia and their anti-workers policy during the First World War. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow: Moscow state university (in Russ).
- Bovykin, V. I. (1970). Industrial development of Russia to 1917. *V International Congress of Economic History* (13 p.). Leningrad: Without publishing house (in Russ).
- Ivanov, L. & Tarnovsky, K. (1970). The socio-economic structure of Russia. The problem of multistructure. *V International Congress of Economic History* (15 p.). Moscow: Science (in Russ).
- Bovykin, V. I. (1966). The birth of financial capital in Russia. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow: Moscow state university (in Russ).
- Voronkova, S. V. (1975). *Materials of the Special Meeting on State Defense. Source study*. Moscow: Moscow university publishing house (in Russ).
- Golikov, A. G. (1974). Materials of Russian joint-stock-share trade and industrial enterprises (source study). *Extended*

- abstract of candidate's thesis*. Moscow: Moscow state university (in Russ).
34. Dozortsev, S. S. (1973). Features of the development of monopolistic enterprises in the industry of Russia. (Based on the materials of Maltsevsky and Bryansk joint-stock companies). *Extended abstract of candidate's thesis*. Leningrad: Leningrad State Pedagogical Institute (in Russ).
 35. Maevsky, I. V. (1957). *Economy of Russian industry in the conditions of the First World War*. Moscow. (in Russ).
 36. Dyakin, V. S. (1968). The First World War and measures to eliminate the so-called German dominance. *The First World War. 1914–1918* (pp. 227–238). Moscow: Science (in Russ).
 37. Dyakin, V. (1967). *The Russian bourgeoisie and tsarism during the First World War (1914–1917)*. Leningrad (in Russ).
 38. Sidorov, A. L. (1957). To the history of the fuel crisis in Russia during the First World War (1914–1917). *Istoricheskiye zapiski (Historical notes)*, 59, 26–83 (in Russ).
 39. Sidorov, A. L. (1960). *The financial situation of Russia during the First World War (1914–1917)*. Moscow: The USSR Academy of Sciences Publishing House (in Russ).
 40. Lanskoj, G. N. (2010). *Domestic historiography of the economic history of Russia at the beginning of the XX century*. Moscow: Russian State University for the Humanities (in Russ).
 41. Kubitskaya, O. A. (1989). Evolution of a monopolistic organization (based on the example of the Council of Representatives of locomotive building plants). *Monopoly capitalism in Russia* (pp. 86–103). Moscow. (in Russ).
 42. Kushniruk, S. V. (1989). Analysis of the economic situation of counterparty firms in the syndicate «Produgol». *Monopoly capitalism in Russia* (pp. 46–57). Moscow: Science (in Russ).
 43. Shepelev, L. E. (1973). *Joint-stock companies in Russia*. Leningrad: Science (in Russ).
 44. Shepelev, L. E. (1987). *Tsarism and the bourgeoisie in 1904–1914. Problems of trade and industrial policy*. Leningrad: Science (in Russ).
 45. Varavva, V. M. & Malenko, E. E. (1970). *The youth of the centenary factory. A sketch of the history of the Konotopsky steam engine-repair plant*. Kharkov: Prapor (in Russ).
 46. Kagan, T. B. (Eds.). (1963). *Donetsk Metallurgical Plant*. Donetsk: Book publishing house (in Russ).
 47. Evselevsky, L. & Pustovit, P. (1967). *Krukov car building. Essays on the history of the plant*. Kharkov. (in Russ).
 48. Narbut, S. S. (Eds.). (1965). *Glow over the plant. History of Makeevsky plant named after S. M. Kirov*. Donetsk: Donbass (in Russ).
 49. Knyshev, I. N., Mazov, V. F. & Zhigulin, V. I. (1962). *Face to the fire. A Short History of the Dnepropetrovsk metallurgical plant named after G. I. Petrovsky*. Dnepropetrovsk: Book publishing house (in Russ).
 50. Kuksin, E. A., Nikitenko, V. G. & Pletsov, G. A. «et al.». (1965). *Kommunarty. History Komunarskiy Order of the Red Banner of the metallurgical plant*. Donetsk: Donbass (in Russ).
 51. Malyuk, V. «et al.». (1960). *Early life of the old factory. An essay on the history of the Dneprovsky metallurgical plant named after Dzerzhinsky*. Dnepropetrovsk: Dnepropetrovsk book publishing house (in Russ).
 52. Prokhorov, V. S., Deda, B. I. & Goranoy, V. D. (1964). *Krivorozhsky metal. Essay on the history of the plant*. Dnepropetrovsk: Promin (in Russ).
 53. Astafyev, I. I. (1976). On the note of the Supreme Investigation Commission about the crisis of armament of the Russian army during the First World War. *Materials on the history of Russia in the period of capitalism* (pp. 96–128). Moscow: Science (in Russ).
 54. Avrekh, A. Ya. (1989). *Tsarism on the eve of the overthrow*. Moscow: Science (in Russ).
 55. Florinsky, M. F. (1988). *The crisis of public administration in Russia during the First World War: (Council of Ministers in 1914–1917)*. Leningrad: Publishing house of the Leningrad state university (in Russ).
 56. Ananyich, B. V. «et al.». (1984). *The crisis of autocracy in Russia. 1895–1917*. Leningrad: Science (in Russ).

Abstract

Sinyavska L. Heavy industry of the eastern region of Ukraine in the conditions of the First World War: Soviet historiography.

Introduction. The First World War led to significant changes in the geopolitical situation in the world. Its scale and duration led to the collapse of several empires, among which was the Russian Empire. The association of as many of the territories that were previously part of the Russian Empire, the aggressiveness of the foreign policy of the USSR, and the excessive analysis of all spheres of life required an appropriate economic foundation, the implementation of ideological work and ethno-national policy. This marked the isolation of the Soviet historiography of the newest period in the history of mankind, beginning with the Bolshevik revolution, which led to the perception and consideration of the history of the First World War as periods of 1914–1916 and 1917–1918. Thus, the fact of political life was a factor in the allocation of certain historical periods, which to a large extent contradicted the distinction of historical periods of human development on the basis of changes in industrial and economic relations. The Marxist periodization, modified by the Bolshevik leaders in accordance with its goals, became an important factor influencing the coverage of the history of the First World War in the USSR.

Purpose. An overview of Soviet historiography on the state of heavy industry in the East of Ukraine during the First World War and an analysis of the views of the authors on the economic phenomena and processes that took place at these enterprises in 1914–1918.

Results. Substantiation of the historical condition of the establishment of Soviet power during the 1920's after a long civil war; demanded a certain shift in the emphasis on the coverage of economic processes during the First World War: On the one hand, there was a need to prove the existence of a monopoly capitalism in the Russian Empire,

whose destruction was declared an important milestone in the construction of a «socialist society», but on the other hand – economic transformations and successes in the USSR for a long time were evaluated in comparison with the achievements of the Russian Empire in 1913. This led to the gradual introduction of various stamps in the assessments of economic development both during the First World War and in the prewar period, which largely reflected by Soviet historiography.

Originality. Despite the existing Soviet historiography, in which the authors analyzed economic phenomena and processes during the First World War; unfortunately, changes in the heavy industry of the East of Ukraine were investigated only fragmentarily: mostly in the context of processes that took place in the territory of the Russian Empire. However, in the presence of general tendencies in the field of finance and measures aimed at ensuring state regulation of economic development, there were a number of peculiarities in the field of heavy industry in Ukrainian lands which were not subject to scientific studies.

Conclusion. Thus, we can state that in the second half of the XX century, in the Soviet historiography, coverage of the First World War gave way to the study of the events of the Second World War. The increase in interest in this event was followed in the writings of Russian scientists in the 90's of the XX century. As a result of content analysis and critical discourse analysis, this interest was partly due to the growing tendency to outline the links between the Russian Federation and the Russian Empire, criticizing the Soviet period in the history of the country. Imperial ambitions of the Russian Federation at the beginning of the XXI century became one of the factors of increasing attention to the events of the First World War.

Key words: First World War, economy, industry, East of Ukraine, Soviet historiography.

Одержано редакцією 15.11.2017
Прийнято до публікації 12.12.2017

УДК 94 (477) «1990/2014»-058.232.6

Я. А. Федоренко

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АГРОСЕКТОРІ 1990-х – 2014 рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено висвітленню сучасних історіографічних здобутків у вивченні трансформаційних процесів у сільському господарстві протягом 1990 – 2014 років. Основну увагу звернуто на новітні напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців та подальші напрямки дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: аграрний сектор, сільське господарство, реформа, селянство, історіографія.

Постановка проблеми Розвиток сільського господарства завжди був об'єктом вивчення в наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Історична наука накопила велику кількість праць, присвячених трансформаціям агросектору наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Однак, різноманітні підходи та історіографічні традиції, що утвердилися з даного питання, іноді заважають комплексному вивченню даної проблеми, ускладнюють аналіз і синтез явищ, пов'язаних із вивченням перетворень в сільському господарстві та їхнім впливом на життя українського села в добу незалежності.

Перед сучасною історичною наукою дедалі нагальнішими постають завдання синтезу історіографічних здобутків наукової еліти України і зарубіжних країн. З огляду на зазначене вище, виникає об'єктивна необхідність дослідити попередні напрацювання в цій галузі – так як більшість дослідників звертала увагу лише окремі аспекти трансформацій аграрного сектору. До того ж у вітчизняній історіографії відсутні публікації, в яких би комплексно розглядалася зазначена проблема.

Відтак, автор ставить за **мету цієї статті** комплексний аналіз історіографічного доробку процесу трансформацій в агросекторі протягом 1990–2014 рр., для того, щоб у подальшому цілісно відтворити картину розвитку сільського господарства в Україні означеної доби.

Аналіз останніх публікацій. З проголошенням незалежності України та початковим етапом реформування аграрного сектору увага науковців різних профілів (істориків, економістів, соціологів тощо) до цієї галузі значно зросла. Не буде перебільшенням зазначити, що аграрна історія стала одним із провідних напрямів вітчизняної історії.

Виклад основного матеріалу. Проведення реформ у сільськогосподарському секторі потребувало теоретичного та історичного підґрунтя. Це і спричинило появу низки публікацій відомих українських істориків Л. Беренштейна, П. Панченка, О. Каденюка, що стосувалися досліджень новітньої аграрної історії.

Так, Л. Беренштейн основну свою увагу приділив вивченню питань, що стосувалися соціально-економічних перетворень в українському селі, умов забезпечення інноваційного